

פרק רביעי

רבי ישמעאל אומר: לא היה צריך לומר חטאת אלא לה' – כי כבר הוקבעו לחטאת משעת לקיחה, ככתוב יקח שני שעירי עזים לחטאת.

יש מפרשים שהולך רבי ישמעאל לשיטתו (בערכין כט.) שבכור בהמה אין צריך להקדישו בפה מפני שכבר קדוש מרחם. והוא הדין לשעירים, אין צריך לברר אלא איזהו לה' אך לא להקדיש מחדש (עפ"י רא"מ הורביץ מפניסק; הנצי"ב [וע"ע בחדושי הנצי"ב מעילה יג.]. ועתו"י).

גם לתנא קמא, כתב הריטב"א, אם לא אמר אלא 'לה' – אין זה מוציא שם שמים לבטלה כי באמירתו זו הוא מסיים הגורל, אלא שגורת הכתוב לומר 'חטאת' שכך מפרש תנא קמא דברי הכתוב 'ועשהו חטאת' – מעיקרא. וכדברים האלה כתב הנצי"ב. ויש אומרים שבעצם מודה תנא קמא שאין צריך לומר אלא 'לה' אלא לרווחא דמלתא מוסיף 'חטאת' (ע' גבורת ארי וחדושי הגר"ר בנגיס ח"א ו, ב). וע"ע אגרות משה יו"ד ח"ב קלו, א.

אם בימינו של כהן גדול עולה – הסגן אומר לו אישי כהן גדול הגבה ימינך, ואם בימינו של סגן עולה – ראש בית אב אומר לו לכהן גדול דבר מילך' – ומדוע אין אומר לסגן הגבה ימינך? יש לומר שהסגן לא היה טרוד ככהן גדול ולא ישכח לעשות זאת. ועוד מפני כבודו של כהן גדול לא היה אומר כן (עפ"י תוס' רא"ש ותוס' ישנים וריטב"א).

ונשתלחה ברכה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים. נקט אלו דוקא כי הם היו מתחלקים ברגלים לכל המשמרות ואף על פי כן היו מגיעים לכולם (תוס' הרי"ד).

'... וכל כהן מגיעו כפול. הצנועין מושכין את ידיהן והגרגרנין נוטלין ואוכלין'. יש אומרים שבפחות מכזית אין מקיימים מצות אכילת קדשים (כן דייקו מרש"י בקדושין נג. וע' מהר"ץ חיות בשם החתם-סופר שגם אם בכל המצוות יש חיוב לאכול חצי שיעור כאשר אי אפשר לאכול כשיעור, כאן שונה שהרי אין המצוה מוטלת על אדם מסוים ויכולה להתקיים באכילת אחרים).

ויש שנראה מדבריהם שאם שבע מקיים מצוה אף בפחות מכזית, אם כי כזית עדיף, אבל אם אינו שבע אינו מקיים המצוה בפחות מכזית ולכך הצנועים משכו ידיהם כשנשתלחה מארה ולא הגיע לכל כהן כזית (עפ"י ריטב"א, תוס' ישנים תורי"ד ותורא"ש. ובהדושי הנצי"ב כתב שכן הוא הדין [לדעת רש"י] בשאר איסורים שאם אוכל כפי יכלתו, אפילו פחות מכזית, כגון זקן או חולה או שהוא שבע במעט – נחשבת זו 'אכילה').

ויש שנתן טעם לכך שאכילת קדשים נחשבת אף בפחות מכזית, בניגוד לשאר מצוות – כי עיקר המצוה היא שהקדשים ייאכלו ולא פעולת האכילה מצד האדם, הלכך אף בפחות מכזית באה המצוה אל תכליתה. ויש מצדדים שהיו מקיימים מצות אכילה על ידי צירוף הלחם עם קדשים אחרים כגון שיירי מנחות.

ע' בכללות הענין בשו"ת חתם סופר (או"ח מט קמ); מנחת חינוך (קלדר, ג קב, ב); בית הלוי (ח"א ב, ז וח"ג נא, ג); אבני נזר (או"ח תיג. וע"ש שעו, בהגהה שניה); אחיעזר (ח"ב מט, י); מקדש דוד (יד, ו); אפיקי ים (ח"א מה); אבי עזרי (מעשה הקרבנות י, א); דבר שמואל (פסחים ג); חדושים ובאורים. וע"ע במובא ביוסף דעת יבמות מ. זכאים לא: מנחות צט. ובדין 'חצי שיעור' במצוות – ע' במצויין להלן עג.

זהו קורין אותו בן חמצן עד יום מותו. יש מפרשים שזהו תואר לחמצן, וכמו 'בן בליעל' (עפ"י עיין

יעקב). ויש אומרים לפי שאינו חמצן ממש כי יודע שהצנועים מושכים ידיהם לכך הוא מקדים ונוטל חלק חברו הצנוע, לכן הוא רק 'בן חמצן' כלומר חמצן ממדרגה שניה (בן יהודע. כדוגמת 'בני הנביאים' – מתלמידים שעדיין אינם נביאים גמורים).

(ע"ב) 'בכל יום הכפורים היה מזדמן לי זקן אחד לבוש לבנים'. בירושלמי (ע' במסכתנו ה, ב, ג, ז ומזבא בתוס' מנחות קט: ובשאר ראשונים) אמרו שכבוד שכינה היה, אבל מלאכים אינם רשאים להיות שם (וע' שפת אמת).

ז'נמנעו אחיו הכהנים מלברך בשם'. הקשה הרי"ד, כיצד יכולים להמנע מהזכרת שם המפורש והלא כתוב ושמו את שמי... – המיוחד ליי? ותירץ שאין הדבר חובה להזכיר את השם ככתבו במקדש אלא רשות. ועוד פירש שנמנעו מלברך בשם בן מ"ב אותיות אבל שם בן ארבע אותיות ככתבו היו מזכירים גם לאחר מות שמעון הצדיק (ואין כן דעת הרמב"ם והרא"ש ועוד)..

והתוס' (בסוטה לת. ד"ה הרי) כתבו: אין הזכרת השם אלא במקום גילוי שכינה [כמו שדרשו בספרי את הכתוב בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך] – בכל מקום אשר אבוא אליך, שם ייזכר שמי], ומשמות שמעון הצדיק לא זכו לגילוי שכינה (ואף על פי שבבית שני נסתלקה שכינה (כדלעיל כא:), ומשמע אף בחיי שמעון הצדיק – מדרגות מדרגות יש).

והרמב"ם (נשיאת כפים יד, י; ובמורה הנבוכים ח"א סב) פרש שנמנעו לברך בשם המפורש כדי להסתירו מפני אנשים שאינם הגונים שנפסדו על ידי כך מאמונתם 'כמו שיקרה לכל מי שאינו שלם כשידע שהדבר אינו כמו שהיה מדמה אותו תחילה' [ויש כח ביד חכמים לגזור כגון זה משום 'עת לעשות לה' הפרו תורתך'. עפ"י חסדי דוד תוספתא סוטה יג].

ובשפת אמת צדד לומר שאחר שמת שמעון הצדיק לא היו חכמים שיודעים לברך בשם המפורש אלא יחידים בלבד (עע"ש).

יש מי שכתב שגם הכהן הגדול, מאותו היום לא היה מזכיר שם המפורש (כן כתב רבנו אליקים בפירושו למשנה לה:). ואין משמע כן מדברי הרמב"ם (עבודת יום הכפורים ב,ו).

יש להעיר לדברי הר' אליקים שמשמת שמעון הצדיק אומר 'השם', הגם שלמדו (לז). מעגלה ערופה להזכיר בשם – מוכח לכאורה שאמירת 'השם' מועילה כהזכרת שם שמים שהרי זה ככינוי. ובספר אפיקי ים (ח"ב ג) צדד בזה לענין ברכות, האם יוצאים באמירת 'השם' ידי חובת הברכה. אך יש לדחות הראיה שיתכן וכאן מן הדין צריך לומר שם השם ככתבו בדוקא, וכיון שפסקו מלומר זאת שוב אין מתקיים הדין גם אם יאמרנו באדנות, לכך אמר 'אנא השם'.

ז'נשמע קולו ביריחו... מעשה זה היה בזמן הנס, שהיו ישראל עושים רצונו של מקום. וכן מפורש בירושלמי (ריטב"א. וכן שאר הדברים כגון התעטשות העזים בהרי המכוור, לכאורה מעשה נסים המה. 'חדושים ובאורים'. ואילו בתוס' יום טוב (בתמיד) אין נראה כן. וע' במצוין לעיל כ).

'מאן דאמר מעכבא – כרבי נחמיה' – שדברים הנעשים בחוץ בבגדי לבן – מעכבים. ואף על פי כן הנחה אינה מעכבת הגם שהיא מפורשת בכתוב, ונתן אהרן על שני השעירים גרלות, הואיל והשעירים כבר מבוררים אין סברה שההנחה עליהם תעכב עבודתם (עפ"י תוס' ישנים ועוד).

ככתבם וכלשונם'

'ארבעים שנה שמש שמעון הצדיק היה גורל עולה בימיו' –

'זה של שם הוא רמו שנהפכו לקדושה כל העשיות שבכל השנה, אף שלא היו בכונה נכונה. וזה של עזאזל הוא רמו שאפילו דברים שאי אפשר ליכלל בקדושה ונדרחו לחוץ, מכל מקום יהיו נכנעים לקדושה, והיא מדת אתכפיא כדאיתא בזהר הקדוש (קמה)... ועל כן כשעלה גורל של שם בימיו זה מורה על שמאל דוחה וימין מקרבת, וכשהקירוב הוא בימין ממילא מתקרב אף זה שלא היה ראוי מצד הדין אלא בחסד' (מתוך שם משמואל תולדות תרע"ד).
ענין ימין של סגן ושמואלו של כהן – ע' בחדושי הנצי"ב.

'הצנועין מושכין את ידיהן והגרננין נוטלין ואוכלין' –

'זאין להתקוטט בעבור שום מצוה, שהרי שנינו הצנועים מושכים את ידיהם מלחם הפנים (דרכי משה ומג"א או"ח נגכב. וע"ש במשנ"ב ובקיצור שו"ע בט"ט. וע"ע בחדושי הנצי"ב כאן).
'ואסור לאדם להתפלל (לפני העמוד) בלא רצון הציבור. וכל מי שמתפלל בחזקה ודרך אלימות – אין עונין אמנן אחר ברכותיו. אם יש בו יראת שמים – יברח מהעמוד אם רואה אפילו רק יחידים שאין רוצים בו. וכל מצוה שהיא במחלוקת – אינה מצוה. ולא יתקוטט לעשות מצוה שאינה מוטלת עליו שהרי אכילת קדשים בודאי מצוה גדולה היא, ומכל מקום שנינו בלחם הפנים שהצנועים מושכים את ידיהם מהחלוקה אם מתקוטטים בעד זה כדאיתא ביומא (לט). ועל זה אמרו, כל השם אורחותיו זוכה ורואה בישע אלקים' (ערוך השלחן שם).
ע"ע בספר פרי צדיק תבוא ת.

'(ע"ב) בכל יום הכפורים היה מזדמן לי זקן אחד לבוש לבנים ועטוף לבנים... והיום נזדמן לי

זקן אחד לבוש שחורים ועטוף שחורים...'

'... כתב ה"ר יצחק בן גיא ז"ל, מכאן אתה שומע שאבלים וקרובי המת היו נוהגים ללבוש שחורים, ותנן כיוצא בהן (מדות ה"ד) לובשים לבנים ומתעטפין לבנים. וביומא תניא אותה שנה שמת שמעון הצדיק... וכן אמר רבי ינאי לבניו לא תקברוני לא בכלים לבנים ולא בכלים שחורים, לבנים – שמא לא אוכה ואהיה כחתן בין האבלים. שחורים – שמא אזכה ואהיה כאבל בין החתנים (שבת קיד). וכן מצינו באגדה שאמר לו משה ליהושע: יהושע לבוש עלי שחורים והתכסה עלי שחורים והזהר בכבוד עלובה זו. ובכל מקום ומקום יש לעשות כפי מנהגו'.
(מובא ברא"ש מועד קטן פרק ג צד)

'וכבר אמר אנא ה' ונשמע קולו ביריחו' –

'הכהן הגדול היה מכניס אלקות בלב כל השומעים, וביום הכפורים היתה נכנסת לעומק לבם הנקודה הפנימית, כי עשרת ימי התשובה הם כנגד עשרת העומקים ובתשעת הימים שקודם יוהכ"פ נפתחים ט' עמקים, וממילא ביום הכפורים נכנסת האלקות בעומק העשירי, הנקודה הפנימית שבלב.

וזה הפירוש 'ונשמע קולו ביריחו' דאיתא במקובלים כי בחטא אדם הראשון נתקלקלו כל החושים חוץ מחוש הריח שלא נתקלקל, וזהו הפירוש 'ביריחו' – מלשון ריח, זה נשמה, כדאיתא

בגמרא ברכות (מג): איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו – זה הריח. וזאת היא הנקודה הפנימית שבלב האדם' (שם משמואל וילך תער"ב).
ע"ע דברים עמוקים בספר דובר צדק לר"צ הכהן, עמ' 145.

'סח לי זקן אחד, פעם אחת הלכתי לשילה והרחתי ריח קטורת מבין כותליה' –
'כל מקום שיש השראת השכינה – נשאר הקדושה לעולמי עד, שהרשימו נשאר. וכמו שמצינו
'פעם אחת הלכתי לשילה...' שאף שכבר חרבה שילה ימים רבים, נשאר הרשימו דקדושה
והריחו ריח קטורת' (פרי צדיק לך א).

דף מ

רבי שמעון לא ידע מאי קאמרי רבנן והכי קאמר להו, אי הגרלה הגרלה ממש קא אמריתו –
פליגנא עלייכו בחדא, אי הגרלה דקאמרינו היינו הנחה – פליגנא עלייכו בתרתי. וכן משמע
מלשון רבי שמעון שאמר 'לא הגריל כשר לא התודה פסול' – ולכאורה היה לו לומר רק 'לא התודה
פסול' שהרי גם תנא קמא אמר לא הגריל כשר – אלא משמע שגם כלפי הגרלה אפשר שהוא חולק כי
שמא לתנא קמא הגרלה מעכבת (חדושים ובאורים).

'ואזדו לטעמייהו'. ערש"י ותוס' שתי דרכים בבאור הענין. וע"ע פרושים חדשים בחדושי הנצי"ב, בספר אור שמח (עבודת
יום הכפורים ג,ג) ובהגהות הרש"ש.

(ע"ב) 'שאלו תלמידי את רבי עקיבא, עלה בשמאל מהו שיחזור לימין' – משום כבודו של הכהן
הגדול והעם, להראות שעבודתו רצויה. או שמא אין לעשות כן כי אדרבה, עדיף שיתבייש במקצת
ויתקן מעשיו וגם שאר העם יתקנו מעשיהם (שיח יצחק עפ"י לשון התוספתא).

'אמר להן: אל תתנו מקום לצדוקים לרדות'. רבנו חננאל מפרש: שלא יאמרו המינים שתי רשויות הן
אלא שאחת גדולה יותר מהאחרת לפיכך הוצרכו לכבדה בימין תמיד.
ויש מפרשים: שלא יהא למינים פתחון פה לומר גורל זה מה מועיל הואיל והוא מחזירו (רבנו אליקים);
שלא יאמרו כל מעשה החכמים אינו אלא מעשה ניהוש וכישוף (עפ"י מאירי).
כידוע, מחמת הצנזורה מופיע בגמרא כמה פעמים 'צדוקים' במקום 'מינים', והכוונה היא לנוצרים הראשונים. וכן כתב רש"י
(והוגה מהצנזורה) 'למינים – לתלמידי ישו הנוצרי'. [לדוגמא, להלן נו: 'אל' הוא צדוקי לר' חנינא השתא ברי טמאים' – הכוונה
כפי הנראה לנוצרי. וע"ע במובא בע"ז טז יז].

ומהר"ץ חיות פירש כלפי כת צדוק ובייתוס אשר הכחישו הקבלה והתורה שבעל פה, וטענו על החכמים
כי נקל בעיניהם לעקם המקראות כטוב בעיניהם ולהוציא דרשות כחפצם.
ואף על פי שתקנו חז"ל כמה דברים להוציא מלבם של צדוקים (כדלעיל ב.), אך אם לא ראו הכרח גדול
לא רצו להורות דבר התמוה לרבים, למען לא ימצאו הצדוקים מקום ללעוג על החכמים.
ומכאן הוציאו הפוסקים (י"ד רמב"י) הלכה שאין לחכם להורות דבר התמוה לרבים. עד כאן ממהר"ץ חיות.

פרק רביעי; דף לט

סד. א. כיצד סדר ההגדרה על שני השעירים?

ב. כמה פעמים היה הכהן הגדול מזכיר את השם המפורש ביום הכפורים?

א. הכהן הגדול עומד בבגדי לבן במזרח העזרה לצפון המזבח (לו), ושם שני השעירים מימין ומשמאל. טרף (רש"י: חטף. הערוך: ערבב) בקלפי והעלה שני גורלות, אחד כתוב עליו לשם (כלומר שם השם היה כתוב עליו. עפ"י הר' אליקים) ואחד כתוב עליו לעזאזל. הסגן [הוא הכהן הממונה תחת הכהן הגדול אם יארע בו פסול] בימינו וראש בית אב משמאלו. אם של שם עלה בימינו – הסגן אומר לו: אישי כהן גדול, הגבה ימינך. ואם של שם עלה בשמאלו – ראש בית אב אומר לו: אישי כהן גדול, הגבה שמאלך. כן סתמה משנתנו, כדעת רבי חנינא סגן הכהנים. ואילו רבי יהודה אמר בברייתא משום רבי אליעזר: הסגן וכהן גדול מכניסים ידם בקלפי [שעדיף ימין של סגן משמאלו של כהן גדול], אם בימינו של כה"ג עולה – הסגן אומר לו אישי כה"ג הגבה ימינך. ואם בימינו של סגן עולה – ראש בית אב [ולא הסגן] אומר לו לכהן גדול: דבר דבריך – לה' חטאת.

א. לדעה זו האחרונה, זה שעלה של שם בידו, בין כהן גדול בין סגן – מגביה ידו (כן משמע בתוס' ישנים).

הלכה כדעה ראשונה וכסתם משנתנו, שהכהן הגדול מעלה את שתי הגורלות בשתי ידי (רמב"ם ג,ג).

ב. עלה הגורל של שם בשמאל – אין להחזירו לימין (להלן מ: ומשמע בסוגיא, וכן מבואר בתוס' ד"ה כיון) שאם הגרלה אינה מעכבת, וקבע השעירים בקריאת שם שלא כפי הגורל – קריאת השם היא הקובעת). נותן הכהן הגדול את הגורלות על שני השעירים ואומר 'לה' חטאת'. רבי ישמעאל אומר: לא היה צריך לומר 'חטאת' אלא 'לה' – והם עונים אחריו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. [אין צריך ליתן את הגורלות על השעירים עד שעת שחיסה (אשר עלה – כיון שעלה שוב אינו צריך). להלן מ: כהסבר רבא לברייתא].

א. יש להסתפק אם הכהן מניח את שני הגורלות על השעירים ביחד, אחד בימינו ואחד בשמאלו, או שמא נתינת הגורלות צריכה להיות ביד ימין דוקא (עפ"י שפת אמת).

ב. בתוספתא (הביאווה הסמ"ג והריטב"א) מובא שהכהן הגדול אומר 'לה' והסגן אומר 'חטאת'. ואולם הרמב"ם נקט כדברי משנתנו שהכהן הגדול לבדו אומר. ויש מי שכתב שהתוספתא הולכת בשיטת רבי יהודה משום רבי אליעזר שהסגן מעלה גורל עם הכהן הגדול והרי הוא משתתף בהגדרה לכל דבר (עפ"י שיה יצחק).

אמירה זו דרשוה בתורת כהנים מן הכתובים.

ג. מלשון הפיוט נראה, וכן מבואר בדברי הרמב"ם, שאמירת 'ברוך שם... באה מיד עם אמירת השם, לא לאחריה. וכן מובא בשם הגר"ח בבאור הכתוב וימהר משה ויקד ארצה וישתחו – עם תחילת השמיעה (ומדברי רבנו בחיי משמע לכאורה שטעם הדבר כדי שלא ישמע שם המפורש לרבים, לכך היו עונים מיד כדי שיבלע קולו בקולם).

אמר רבא: קלפי של עץ היתה, של חול, ואינה מחזקת אלא שתי ידיים – כדי שלא יכוין ויטול. ולכך היתה של חול, מפני שהיתה של עץ ואין עושים כלי שרת מעץ. ולא עשאוה מכסף וזהב – שהתורה חסה על ממונם של ישראל.

נראה שאם רצה היחיד לעשותה של כסף וזהב – רשאי. בדומה לבן-גמלא שעשה את הגורלות של זהב (לקוטי הלכות ב'עין משפט).

ואולם הריטב"א כתב שהקלפי אינה דומה לגורלות ולידות הכלים שעשאוה זהב ושכחום – כי הקלפי אינה מדאורייתא והשימוש בה אינו תדיר אלא פעם אחת. אבל להלן הביא הריטב"א דעה שהקלפי חובה דאורייתא.

יכולים היו להשתמש בקלות ובשאר כלים ולמה אמרו 'קלפי' מיוחדת – לעשות פומבי לדבר (עפ"י ירושלמי).

ב. עשר פעמים מזכיר כהן גדול את השם (המפורש. ירושלמי – מובא בתו"י) בו ביום; תשע בשלשת הידידים, שלשה בכל וידוי, ועוד אחד בגורלות.

כתב מהרש"א: היה מגביה קולו יותר ויותר בכל הזכרה, שהן כנגד עשר ספירות, עשר קדושות עליונות זו למעלה מזו.

סה. אלו דברים נשתנו במקדש משמת שמעון הצדיק, ואלו דברים נשתנו קודם החורבן?

תנו רבנן: ארבעים שנה שמש שמעון הצדיק היה גורל עולה בימין כהן גדול. מכאן ואילך פעמים עולה בימין פעמים בשמאל; וכן לשון של זהורית – פעמים מלבין פעמים אינו מלבין; ונר מערבי – פעמים דולק פעמים כבה; ואש של מערכה פעמים מתגבר פעמים אין מתגבר ולא היו כהנים נמנעים מלהביא עצים למערכה כל היום כולו [מלבד שני גזירי עצים שהבאתם חובה בכל אופן]; ונשתלחה מארה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים, וכל כהן מגיעו כפול [הצנועים מושכים את ידיהם והגרגרנים נוטלים ואוכלים. ומעשה באחד שנטל חלקו וחלקו חברו והיו קורים אותו בן חמצן עד יום מותו]. משמת שמעון הצדיק נמנעו אחיו הכהנים מלברך בשם.

כתב רבנו אליקים (במשנה לעיל לה:), מיום שמת שמעון הצדיק לא היה אומר הכהן הגדול 'אנא ה' בשם עצמו, אלא 'אנא בשם'. ומדברי הרמב"ם (עיוהכ"פ ב,ו) אין נראה כן.

ארבעים שנה קודם חורבן הבית לא היה גורל עולה בימין, ולא היה לשון של זהורית מלבין, ולא היה נר מערבי דולק, והיו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן (סימן לאויבים לבא ולהכנס. בירושלמי פרשו שהיו ננעלות מבערב, ולמחרת היו משכימים ומוצאים אותן פתוחות. וע' גם בשפת אמת. ואולם הרי"ד פירש, לאחר שהעביר את הנסר ואת הפותחות היו נפתחות מאליהן, ומתחילה היו נפתחות בדוחק) – עד שגער בהן רבן יוחנן בן זכאי.

דפים לט – מ

סו. האם עליית הגורל, הנחתו על השעיר והידידי עליו, מעכבים את העבודה אם לאו?

אמר רבי ינאי: עליית גורל מתוך קלפי – מעכבת (את העבודה. ואם קרא שם בלא גורל – לא עשה כלום ויכול להחליפם, כדלהלן). הנחה על השעירים אינה מעכבת (שכבר נקבע הדבר בעלייה. ערש"י). ורבי יוחנן אמר: אף עלייה אינה מעכבת. וכן סובר רבי שמעון – הגרלה אינה מעכבת, ולכך אמר שאם מת אחד מן

שכב